государственном музыкальном театре имени Бердаха, в формировании профессионального коллектива по музыкальной культуре в Каракалпакстане. В том числе трактуется история открытия Нукусского филиала Узбекской государственной консерватории и роль ансамбля «Халк сўзлари», оркестра «Халк сўзлари», «Симфонического» и «Камерного» оркестра в воспитании молодежи.

SUMMARY The article tells about the stages of symphony orchestra development in the history of Karakalpak musical culture, the role of opera and musical drama performances staged at the Karakalpak State Musical Theater named after Berdakh, in the formation of a professional musical culture team in Karakalpakstan. Furthermore, there was also described history of the opening of the Nukus branch of the Uzbek State Conservatory and the role of the Khalq Sozlari Ensemble, the Khalq Sozlari Orchestra, the Symphonic and Chamber Orchestras in the education of young people were also discussed.

TAXTAKÓPIR RAYONÍ OYKONIMLERINIŃ LEKSIKA-SEMANTIKALÍQ QURAMÍ HÁM ONÍ KARTALASTÍRÍW

O.O.Baltabayev – *tayanısh doktorant*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: toponim, oykonim, fitooykonim, etnooykonim, antropooykonim, gidronim, oronim, oykonimik karta.

Ключевые слова: топоним, ойконим, фитоойконим, этноойконим, антропоойконим, гидроним, ороним, ойконимическая карта.

Key words: toponym, oikonym, phytooikonym, ethnooikonym, anthropooikonym, hydronym, oronym, oikonymic map.

Kirisiw. Óziniń tuwılıp ósken watanınıń, qala hám rayonınıń, kóshe hám awılınıń atamasına, olardıń kelip shıǵıwı hám mánis-mazmunına qızıqpaǵan insan bolmasa kerek. Hárbir toponim óziniń tariyxıy etimologiyasına iye. Biz tuwılıp ósken elimizdiń toponimikalıq materialların úyreniw arqalı ertedegi xalıqlardıń ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy qatnasıqların jáne de til ózgesheliklerinde anıqlawımız múmkin. Usınday ózgesheliklerdi ózinde sáwlelendiriwshi uzaq tariyxqa iye bolǵan elimiz toponimiyası da ózine tán milliy miyrasımız bolıp tabıladı. Húrmetli prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevtıń: "…Tariyxıy miyrastı asırap-abaylaw, úyreniw hám áwladlarǵa qaldırıw, mámleketimiz siyasatınıń eń baslı baǵdarlarınan biridur" [2:29] – degen, sózleriniń túp-tiykarında da tariyxıy miyrasımızǵa baylanıslı derek sıpatında elimiz toponimlerin úyreniw máselesi de jatadı.

Tiykarǵı bólim. Toponimika kóplegen bólimlerden turadı. Toponimikanıń eń úlken bólimlerinen biri bul oykonimika (grekshe "oykos" – úy, jasaw ornı, mákan – qala, awıl, elat sıyaqlı xalıq jasaw orınlarınıń atamaları) bolıp tabıladı. Oykonimler haqqında belgili geograf alım, toponimist S.Qorayev óziniń tómendegishe pikirin bildirip ótken: "… Oykonimler toponimiyanıń eń ózgeriwsheń tarmaǵı. Sebebi, úlke tábiyatınıń ózgeshelikleri, jámiyet ómirinde ásirler dawamında júz bergen tariyxıy, social hám siyasiy waqıyalar, xalıqtıń kásip-óner atları, xalıq jasaw punktin birinshi bolıp ózlestirgen yamasa oǵan tiykar salǵan insannıń, onda qanday qáwim wákilleri jasaǵanı yamasa jasap atırǵanına qarap atamalar óz kórinisin tabadı" [18:50]. Usı kózqarastan elimiz oykonimlerin úyreniw, olardıń aymaqlıq tarqalıw ózgesheliklerin anıqlaw hám kartalastırıw házirgi kúndegi aktual máselelerden biri bolıp tabıladı. Qaraqalpaqstan oykonimleri sonıń ishinde Taxtakópir rayonı oykonimleri de júdá kóp izleniwlerdi talap etetuǵın dárejede uzaq tariyxqa iye bolǵan ózine tán hám hár túrli qaytalanbas ózgesheliklerge iye bolǵan geografiyalıq atamalarǵa bay.

Toponimiyalıq kartalastırıw boyınsha Ózbekstan Respublikası kóleminde S.Qorayev [7:51-52], M.Mirakmalov [9:21], Jizzax wálayatı kóleminde Q.Hakimov [13:15] hámde Qaraqalpaqstan Respublikası kóleminde Q.Seytniyazovtıń [11:57,69] miynetleri dıqqatqa ılayıq.

Qaraqalpaqstannıń oń jaǵalıq arqa rayonları toponimleri boyınsha keń kólemli izertlewlerdi alıp barǵan geograf alım, toponimist Q.Seytniyazov bolıp tabıladı. Ol óziniń izertlewlerinde Qaraqalpaqstanda birinshilerden bolıp Taxtakópir rayonı toponimleriniń kartasxemasın jaratqan hám 50 den artıq toponimdi tómendegishe toparlarǵa ajıratıp kartalastırǵan [11:69]: 1. Etnonimler; 2. Geografiyalıq terminler menen baylanıslı toponimler; 3. Gidronimler; 4. Antroponimler; 5. Túsiniksiz atamalar; 6. Zoonimler hám fitonimler; 7. Orın relyefi menen baylanıslı toponimler.

Sonday-aq, Jizzax wálayatı oykonimlerin izertlep, olardı kartalastırıw boyınsha geograf alım, toponimist Q.Hakimovtıń miynetleri itibarǵa ılayıq. Alım zamanagóy GIS texnologiyaları járdeminde Ózbekstanda birinshilerden bolıp oykonimiyalıq kartasxemanı jarattı. Q.Hakimov Jizzax wálayatı oykonimlerin tómendegi toparlarǵa ajıratqan halda kartalastırdı [13:15]: 1. Etnooykonimler; 2. Antropooykonimler; 3. Gidrooykonimler; 4. Orooykonimler; 5. Neooykonimler; 6. Basqa oykonimler.

Házirgi kúnde Taxtakópir rayonı aymaǵında jámi 1 posyolka hám 39 elatlı punkt bar bolıp [1], biz olardıń payda bolıw, atalıw ózgesheliklerine qaray tómendegishe leksika-semantikalıq toparlarǵa bóliwdi lazım taptıq:

1. Oronimlerden payda bolǵan oykonimler;
2. Relyef ózgeshelikleri menen baylanıslı oykonimler;
3. Gidronimlerden payda bolǵan oykonimler;
4. Fitooykonimler;
5. Etnooykonimler;
6. Antropooykonimler;
7. Kásip-óner, xojalıq iskerligi menen baylanıslı oykonimler;
8. Úy hám xojalıq qurılısları menen baylanıslı oykonimler;
9. Zamanagóy (standart) atamalar.

Tómendegi Taxtakópir rayonı oykonimleri kartasında bul leksika-semantikalıq toparǵa qaysı oykonimler kirgizilgenligin kóriwimiz múmkin (1-súwret).

1-súwret. Taxtakópir rayonı oykonimleriniń fragment kartası

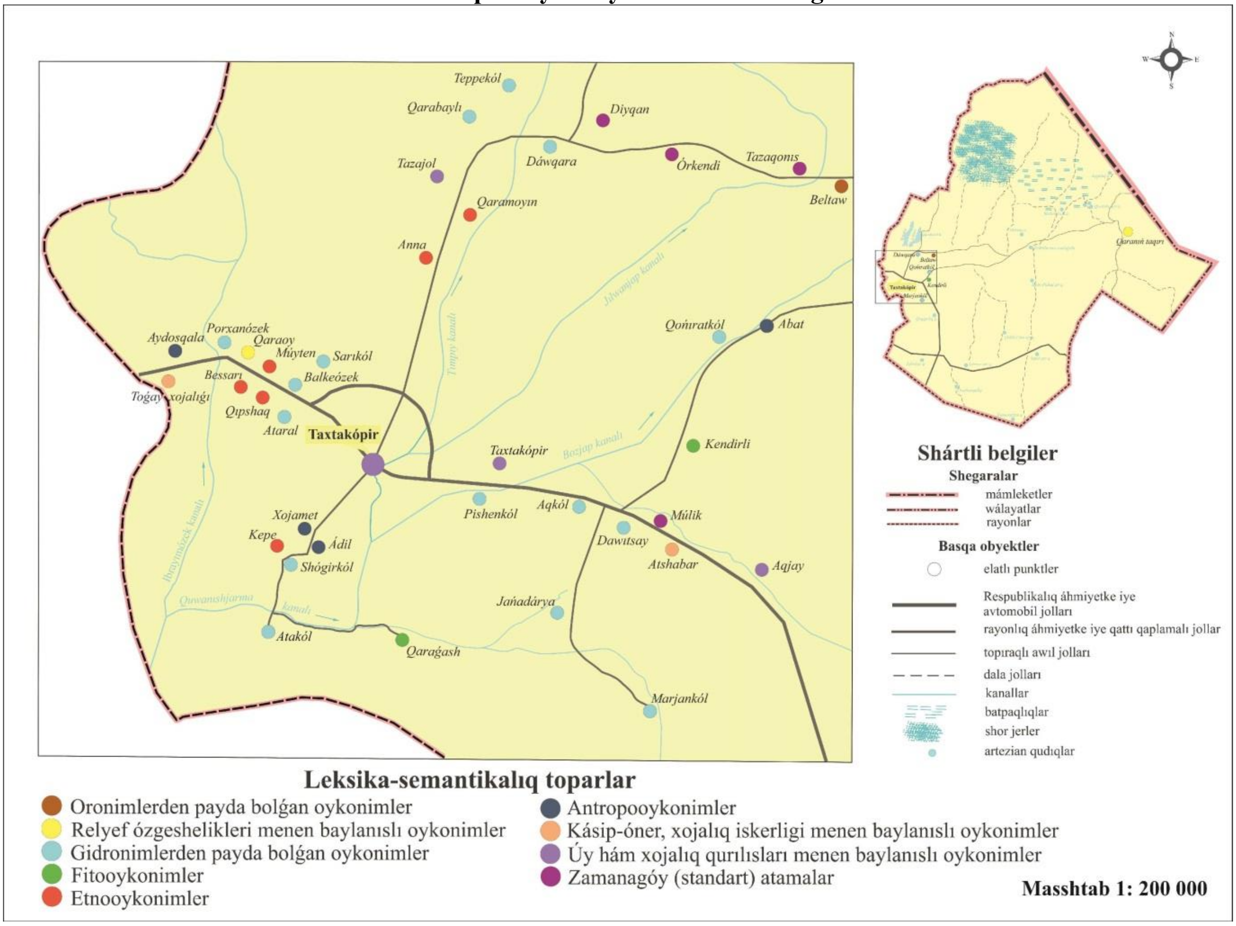

Karta avtor tárepinen dúzildi

Kórinip turǵanınday, rayon aymaǵındaǵı oykonimlerdiń payda bolıwında eń úlken salmaqtı gidronimlerden payda bolǵan oykonimler quraydı. Hámmemizge belgili, aldınǵı dáwirde rayon aymaǵında kóplegen tarmaqlasqan kóller bolǵan bolıp, olar házirgi kúnde sol aymaqta ushıraspay, bálkim, geografiyalıq atamalarda ǵana saqlanıp qalǵanlıǵın kóremiz. Sonıń menen birge, tariyxıy shıǵarmalar hám tariyxıy kartalardı úyreniw dawamında házirgi *Ataral* [8:135], *Dáwqara* [6:13, 8:37, 10:93, 12, 16:367], *Qarabaylı* [4:185, 8:62], *Qońıratkól* [4:87, 8:63, 16:367, 17:175] aymaqlarında usı atamalardaǵı kóller hám kóller sisteması bolǵanlıǵı hámde *Jańadárya* [8:171], *Balkeózek* [3:51] atamasında dárya hám ózeklerdiń aqqanlıǵı bul atamalar tiykarınan gidronimlerden payda bolǵanlıǵın dálilleydi hámde usı hám basqada tábiyiy obyekt atamaları menen baylanıslı túrde payda bolǵan oykonimler uzaq tariyxqa iye ekenligin bildiredi.

Hámmemizge belgili, respublikamız toponimleriniń basqa aymaq toponimlerinen tiykarǵı ózgesheligi bul etnotoponimlerdiń kópligi bolıp tabıladı. Qaraqalpaqstan etnotoponimleriniń tiykarǵı hám baslı bólegin qaraqalpaq urıwlarına tán bolǵan atamalar quraydı. Olar Qaraqalpaqstannıń arqa rayonlarında júdá kóplep ushırasadı. Qaraqalpaq etnotoponimleri haqqında belgili tariyxshı, etnograf alım T.Jdanko tómendegishe jazadı: "… Qaraqalpaq urıw qáwimleri ózleriniń jaylasıw ózgesheligin, aymaqtıń birligin rus basqınshılıǵınan aldın, bálkim koloniyalıq dáwirde de saqlap qalǵan" [5:66].

Adam isimleri menen baylanıslı túrde payda bolǵan toponimlerdi biliw, izertlew arqalı biz tariyxta qanday tariyxıy tulǵalar, qaharmanlardıń jasap ótkenligin, olardıń xalıq jolında islegen iygilikli islerin atamalar arqalı da anıqlawımız múmkin. Adamlardıń ism-familiyalarına qoyılǵan atamalar haqqında belgili geograf alım, toponimist H.Hasanov tómendegishe jazadı: "... Eger geografiyalıq karta tilge kirse edi, márt sayaxatshı hám jolbasshılardıń xızmetleri belgili bolar edi. Kartada kópgana alım hám teńizshilerdiń – sol jerdi teksergen, sol jerden júzip ótken yamasa áhmiyetli shıǵarma jaratqanlardıń ismleri mángi saqlanadı" [14:30]. Sonday-aq, belgili geograf alım, toponimist Q.Hakimov bolsa, atropotoponim kóbinese atama ushın tiykar bolǵan shaxstıń tariyxta iyelegen abıroyın esletip turatuǵınlıǵın bildirip ótken [15:140]. Biz izertlep atırǵan Taxtakópir rayonı oykonimleri quramında jergilikli xalıq (qaraqalpaq, qazaq) ismleri yaǵnıy, *Abat, Aydosqala, Ádil, Xojamet* sıyaqlı adam isimleri menen atalǵan antropooykonimler bar.

Taxtakópir rayonı aymaǵındaǵı jámi 40 oykonimnıń leksika-semantikalıq úlesin tómendegi súwret arqalı da kóriwimiz múmkin (2-súwret).

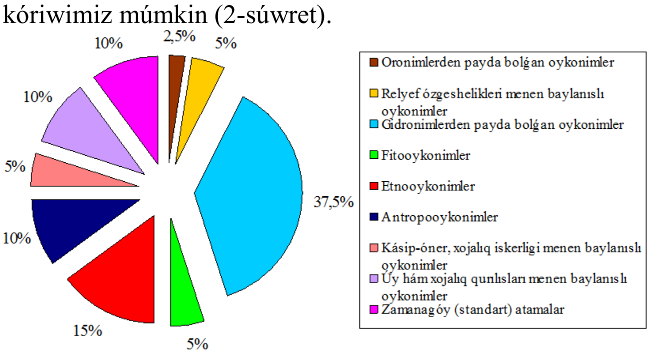

2-súwret. Taxtakópir rayonı oykonimleriniń leksika-semantikalıq túrleri boyınsha úlesi (% esabında)

Juwmaqlaw. Ulıwma alǵanda házirgi kúnde Taxtakópir rayonı aymaǵında jámi 40 xalıq jasaw orınları bar bolıp, olardıń payda bolıwında tiykarǵı úlesti yaǵnıy, 37,5 % ti gidronimlerden payda bolǵan oykonimler quraydı hám sonday-aq, urıw atamaları menen atalǵan etnooykonimler bolsa, 15 % ti quraǵanlıǵın kóremiz. Bunnan biz rayon aymaǵında aldınǵı tariyxıy dáwirler dawamında suw obyektleri ásirese kóllerdiń kóp bolǵanlıǵın, sonıń menen birge, jergilikli xalıqlardıń ázelden urıw-qáwim bolıp jasaǵanlıqların biliwimiz múmkin.

Usı ilimiy izertlewimizdiń juwmaǵı retinde respublikamızdıń hárbir rayonı ushın toponimlerdiń tariyxıy payda bolıw shınlıqların tereń izertley otırıp, házirgi kúndegi jańa GIS texnologiyalarınan paydalanǵan halda zamanagóy toponimiyalıq kartalar jaratıw búgingi kúnniń aktual máselelerinen biri dep esaplaymız.

Ádebiyatlar

1. Географиялық объектлерге атама бериў ҳәм атамаларын өзгертиў мәселелери бойынша Тахтакөпир районлық комиссиясының 2020-жыл 14-май күнги 01-08/77-санлы мәжилис баянламасын тастыйықлаў ҳаққында Халық депутатлары районлық Кеңесиниң шешими. /Тахтакөпир таңы 2020-жыл 26-октябрь № 20-21(6025-6026).
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. 592- б.
3. Әбдиев А., Реймов А. Тахтакөпир тәрийпи. – Т.: «Turon-iqbol», 2019. 804-б.
4. Военно-статистическое описание Хивинского оазиса. Сост. Ген. штаба кап. Гиршфельдом; Перераб. нач. Аму-Дарьин. отд. ген.-майором Галкиным. Часть I. – Т.: 1902. – С.248.
5. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – М.: – Л.: «Наука», 1950. –С. 172.
6. Иванин М.И. Хива и река Аму-Дарья. СПб, 1873. –С. 64.
7. Караев С.К. Ойконимия Узбекистана (историко-географическое исследование формирования названий населенных пунктов Республики). Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук в форме научного доклада. – Т.: 1998. –С. 52.
8. Каульбарс А.В. Низовья Аму-Дарьи, описанные по собственным исследованиям в 1873 г. Записки РГО по отделу общей географии, кн. IX. 1881. –С. 630.
9. Миракмалов М.Т. Ўзбекистон топонимларининг табиий географик хусусиятлари ва географик лингвистика. География фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т.: 2020. 55-б.
10. Риза-кули Мырза. Әмиўдәрья областының қысқаша баянламасы // «Әмиўдәрья», 1992. №2. 92-103-б.
11. Сейтниязов К.М. Топонимы северных районов правобережья Каракалпакии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук. – Т.: 1998. –С. 138.
12. Ханыков Я.В. Пояснительная записка к карте Аральского моря и Хивинского ханства, с их окрестностями. СПб, 1851.
13. Ҳакимов Қ.М. Жой номларининг шаклланишида минтақанинг ижтимоий-иқтисодий географик хусусиятлари (Жиззах вилояти мисолида). География фанлари номзоди диссертацияси автореферати. – Т.: 2010. 25-б.
14. Ҳасанов Ҳ. Географик номлар сири: Илмий – оммабоп таъриф. –Т.: «Ўзбекистон», 1985. 120-б.
15. Hakimov Q. Toponimika. – T.: MUMTOZ SO’Z, 2016. 368-b.
16. Herbert Wood. Notes on the Lower Amú-darya, Syr-darya and Lake Aral, in 1874 // The Journal of the Royal Geographical Society of London, 1875, Vol. 45 (1875), -P. 367-413.
17. Herbert Wood. The shores of lake Aral. – London: 1876. –P. 352.
18. Qorayev S. Toponimika. –T.: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. 320-b.

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasining Taxtako‘pir tumani oykonimlari geografik jihatdan tadqiq qilingan. Tuman oykonimlari leksik-semantik guruhlarga bo‘lib o‘rganilgan. Leksik-semantik xususiyatlari bo‘yicha Taxtako‘pir tumani oykonimlarining xaritasi ishlab chiqilgan.

REZYUME. В данной статье исследованы ойконимы Тахтакупырского района Республики Каракалпакстан с географического аспекта. Ойконимы районов изучены в распределении на лексико-семантические группы. Разработана карта ойконимов Тахтакупырского района по лексико-семантическим признакам.

SUMMARY. This article has been studied geographically the oikonyms of Takhtakupir district of the Republic of Karakalpakstan. District oikonyms are studied in lexical-semantic groups. A map of Takhtakupir district's oikonyms on lexical-semantic features has been developed.

УДК. 219-671; 67(2022)

ТЕАТР-ТОМОША ТАДБИРЛАРИДА МУСИҚАДАН ФОЙДАЛАНИШНИ РЕЖАЛАШТИРИШ

Г.Ешбаева – *доцент*

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: маданият, байрамлар, санъат, мусиқа, мақом, рисола, тадбир-режалар.
Ключевые слова: культура, праздники, искусство, музыка, статус, брошюры, мероприятия.
Key words: culture, holidays, art, music, status, brochures, activity-plans.

Меъморчилик муқаддас сўз миниатюра санъати, нақш, каби мусиқа ҳам Қуръони Карим тамойилларидан келиб чиқади. Исломда мусиқа илоҳий кашфиёт сифатида талқин қилинади ва уни ўзгартириш ҳуқуқи кам одамларгагина насиб қилган. Фазовий тартиб-қоидалар ва мақомларнинг мусиқий тузилиши четга чиқишга йўл қўймайди. XVI асрда битилган «Мусиқа ҳақидаги рисола»да шундай дейилган: “Аввал бошида мақомлар еттита эди, улар етти пайғамбардан мерос бўлиб қолган. Рост — Одам Атодан, Ҳижоз — Иброҳимдан, Раҳовий — Исмоилдан, Ушшоқ — Ёқубдан, Ироқ — Юсуфдан, Кўча — Юнусдан, Ҳусайний — Довуд пайғамбардан қолган” [1:45].

Исломда мусиқа фазонинг босқичли тузилиши ва уйғунлик-тартиблилик тамойилига қаттиқ таянади. Фазодан мусиқага кўчган уйғунлик ва босқичма-босқичлилик чексиз гўзалликнинг манбаидир. Араб файласуфи Ал-Киндий шундай деган эди: «... уйғунлик ҳамма нарсадан ўрин олган, у ҳаммадан кўра оҳанг — овозларда, оламнинг тузилиши мусиқа ва инсонлар қалбида яққолроқ намоён бўлади». Бу фикрни тасдиқловчи далиллар кўп. Бу ҳақда XV аср мусиқашуноси Мавлоно Нажмиддин Кавкабий «Мусиқа ҳақида рисола»сида шундай ёзади: «Айрим мақомларни ижро этиш учун мувофиқ келувчи вақтни танлаш керак. Раҳовий мақомини қуёш чиқиши олдидан, Ушшоқни қуёш чиқиб бўлгач, Ростни чошгоҳ арафасида, Ироқни чошгоҳ пайтида, Бузрукни қуёш ботиши пайтида, Бусаликни дигар номози вақтида, Зангулани қуёш ботиши олдидан, Навони номозшом пайтида, Зирафкани уйқуга ётиш олдидан, Исфахонни тунда ижро этиш керак» [2:90-91].

Исломда оқиллик ифодачиси Сўз — Калом зоҳирий ва ботиний қудратга эга. Мусиқа мақом ана шу Каломни янада тиниқлаштиради — ақлни пешлайди. Фикр ва сўз етукликка эришгач, улар мусиқий қиёфада